

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Het keur-merk der wijsheid

(Jac. 3 : 13-18).

Wijsheid.

In het begin van het derde hoofdstuk is gesproken over de vele leraars, over de mensen, die het zo goed wisten of meenden te weten, die anderen wilden leren en de levenswegen wijzen. Deze mensen moesten beseffen de gevaren van het gebruik van de tong.

In verband daarmee wees Jacobus op de bron, waaruit ons spreken voortkomt. En zo maakt hij de overgang naar de wijsheid.

Ja, wie is er nu eigenlijk wijs en verstandig onder u, zo vraagt hij. En daarmee worden de lezers gesteld voor deze vraag: Hoe kun je dat nu beoordelen? Waaraan is échte wijsheid te kennen? Is er wel een keurmerk?

Dit wordt gezegd tot mensen, bij wie er blijkbaar nog al enigen waren, die meenden aanspraak te kunnen maken op het bezitten van wijsheid. Velen wilden immers leraar zijn, wilden wijsheid leren en verstand betonen?

Wijsheid betekent in de bijbel: het kennen van de levensweg, het weten, hoe te leven in de wisselende omstandigheden van ons bestaan. Deze wijsheid is niet gebonden aan geleerdheid, aan veel-weten. Een geleerde kan wel een zeer on-wijs man zijn en een ongeletterde kan wijs zijn.

Want wijsheid is niet vrucht van veel lezen en veel leren zonder meer, maar van het lezen van de Schrift, van het kennen van God en zijn wil en zó van het leven.

Wijsheid is vrucht van de vreze des Heren. God geeft verstand aan eenvoudigen, aan mensen, die zich buigen voor Zijn woorden.

Wijsheid en wandel.

We zijn geneigd Jacobus te vragen: Maar waaraan is dat nu toch te merken? Zou je bijv. aan bepaalde mensen een levensraadsel moeten opgeven en dan vragen: Wat zoudt gij doen in dat geval? En moet dan uit het antwoord worden opgemaakt wie wijs is en wie niet? Is er wel een toetssteen om dat te beoordelen?

Wat de één dwaas noemt, wordt door een ander als de hoogste wijsheid aangeprezen en wat vandaag wijsheid heet wordt morgen door één, die nog wijzer is, weggeredeneerd.

Jacobus antwoordt: Dat is wél uit te maken. Ik zal u de keursteen in handen geven. Een wijze moet allereerst iets laten zien, want wijsheid is in het leven te merken. Het moet blijken uit een goede wandel, het komt openbaar in het leven.

Ge zult wijsheid ontdekken, die getoond wordt in wijze zachtmoedigheid. Allereerst reeds de manier van leven is van belang. Jacobus is niet van degenen, die alleen het doel tellen en de middelen niet achten. Niets in Gods koninkrijk is onverschillig. Goede werken, op een dwaze wijze naar buiten zichtbaar gemaakt, worden als zodanig niet herkend en bewerken vaak het omgekeerde van wat bedoeld wordt.

Wijze zachtmoedigheid.

Daaronder moet worden verstaan de mogelijkheid om in het leven van de ander in te komen, om de naaste te verstaan, om zich niet torenhoog boven de ander te verheffen. Door de zonde zijn we hard geworden of zoals Jacobus straks zegt: zelfzuchtig. We rekenen alleen met onszelf en met ónze mening en met ónze overtuiging, met óns gelijk en met óns recht. En we nemen plaats in een ivoren toren, van waar uit we de naaste kapitelen en hem be- en veroordelen.

Onze Heiland, die ons verlost, heeft eens gezegd, in scherpe tegenstelling tot de houding van de Rabbi's van zijn dagen: 'Leert van Mij, want Ik ben zachtmoedig en nederig van hart.

Vele mensen zeggen dan: Nu ja, ik ben nu eenmaal niet anders. Ik heb geen zachtmoedig karakter. Maar zachtmoedigheid is niet een voorrecht dat de één heeft meegereggen en de ander niet. Het is niet een karaktereigenschap, waar je mee geboren wordt: je hebt het of je hebt het niet.

Deze zachtmoedigheid is vrucht van het geloof. Pas in Christus leren we onze eigen hoogheid af te leggen. Eerst door genade worden we overwonnen niet te tronen boven onze naasten en niet te pronken en te pralen met ónze wijsheid.

Het is genade-gave, die in het leven van een strijdend kind van God niet gemist mag worden.

Wijsheid van de aarde.

Het was wel nodig dit zo te stellen, als Jacobus doet. Bij de geadresseerden kwam nogal wat naijver en zelfzucht voor. Uit de berichten die uit de oude kerk tot ons gekomen zijn, weten we dat. En die oudheid der kerk is nog nimmer definitief vernieuwd. Hoe vaak verheffen we ons tegenover elkaar, terwijl we weten dat de Here de verhevende van verre ziet; hoe dikwijls oordelen we de naaste, terwijl we leven onder Christus' gebod: Oordeelt niet! Soms gunnen we elkaar het kerklicht niet in de ogen; er komt voor een twisten door te wijzen op eigen goede daden en wijsheid. Dan leeft in het hart de naijver, de zelfzucht en dat is geen wijze zachtmoedigheid.

Vaak wordt het goedgepraat als zulke zonden openbaar komen. We zeggen: Och ja, goed zullen we het niet noemen, maar na elke reformatie is het zo geweest. Wat al een ruzie en twist bijv. in de afgescheiden kerken. In vergelijking daarmee is het bij ons nog „heilig“.

Het valt nog wel mee. Maar Jacobus komt voor ons te staan en zegt: Houdt nu toch op met dat roemen tegen de waarheid in, liegt toch niet. Probeert niet met grote woorden de ellende te verbergen, de vuilheid te verbloemen, de leugen met de mantel der waarheid op te sieren. Want waar dát voorkomt, daar is een laten gaan van de oude mens, een voort laten wroeten van de duivel. Neen, dat is niet de wijsheid die van boven komt. Daar heerst niet de wet van het rijk der hemelen, maar die van de

INHOUD

Het keur-merk der wijsheid	Z. G. v. O.
Rondom het drama van Nieuw Guinea (V)	C. V.
Nommensen (III)	H. A.
„Cursus en Credo“	H. J. S.
Boekbespreking	P. A. H.
Ingezonden	
Persschouw	
Van hier en ginds	
Kerknieuws	

aarde. Daar regeert niet de Geest van God, maar de eigen menselijke geest en die wordt geleid door de duivelen.

U kunt het aan de vruchten wel zien: naijver en zelfzucht.

Naijver, dat is de houding van de loon-slaaf, die niet een ander hoger kan zien streven dan hijzelf. Dat vindt hij onuitstaanbaar. En er wordt toegegeven aan de boze harts-tochten.

Dat is de zelfzucht van het eigen hart. Het komt wel niet altijd direct naar buiten. Jacobus weet ook wel, dat er in een christenleven heel wat zekeringen moeten doorbranden voor dit alles naar buiten slaat. Maar het wordt openbaar. De kwade vruchten vertónen zich. En die zijn: wanorde, chaos en allerlei kwade praktijk. Je moet je er soms over verwonderen, hoe mensen beginnen met de vaste wil alleen de Here te dienen en uiteindelijk tot praktijken komen, die zelfs door de wereld worden veroordeeld.

Dit wil Jacobus ons leren: legt dit kenmerk maar aan: Wat heeft het woord dat we spreken tot gevolg? Wat bewerkt onze houding? Wat doen onze daden in het leven van anderen? Bewerkt ons handelen, ons spreken wanorde, dan is het veroordeeld.

Vaak wordt in dit verband de opmerking gemaakt: Nu wordt één ding vergeten: het Woord van God brengt schifting, scheiding en waar het zuivere Woord wordt gesproken, daar komt de weerstand, daar lopen de mensen de kerk uit, daar worden de getrouwen gering in aantal.

Maar men onderzoekte of deze woorden soms gesproken worden door één, die zijn eigen zinnetje en wat hij méént te zien als de zin des Geestes aan de mensen opdringt en dat doorzet, wat voor brokken en ellende en verdriet en twist daar ook door ontstaat.

Wij denken toch niet, dat onze Gód dat wil? We hebben een Here, die velen graag in de kerk wil hebben en die bedacht is op onze vrede, ons heil.

Dat andere is aardse wijsheid! Dat breekt de zekerheid, de vastheid, het vertrouwen in de samenleving stuk. Waar het vuur van de naijver en de zelfzucht is aangestoken, ontstaat een donkere onrust, donker vanwege de kwade praktijken, geleid door de vorst der duisternis.

Wijsheid van boven.

Er is een ándere wijsheid, die van boven komt. Daar alleen is de oorsprong van alle goede gaven.

En deze wijsheid gaat Jacobus roemen.

Hij zegt niet met welke eigenschappen deze wijsheid in verband staat. Want het is geen zaak van eigenschappen en karakter en gaven, maar van geloof en genade.

Welke levenshouding wordt geschapen door Gods Geest? Wat is er te zien in het leven van hen, die zich laten leiden door Christus?

Jacobus biedt ons een machtig perspectief: de nieuwe mens. Die wijsheid van boven is allereerst rein. Dat wil zeggen: zulk een leven wordt zuiver, helder, doorzichtig. Die reinen van hart tonen een leven, waarin de helderheid oplicht.

Ze zijn ook vreedzaam, want het zijn kinderen van de nieuwe eeuw; ze zoeken geen twist, want ze zijn tot rust gekomen, ze hebben hun hart en leven door Gods genade „opgeruimd”. Hun leven vertoont weer harmonie. En die vrede, die harmonie, willen ze overal herstellen. Het zijn de werkelijke vrede-makers.

En ze doen dat met hemelse wijsheid: vriendelijk en gezeggelijk. Ze luisteren naar de bedenkingen van een ander. Ze zijn mild. Koninklijke mensen betonen ze zich. Zwakke mensen moeten vaak angstig en hard hun macht en waardigheid verdedigen. Maar hun vriendelijkheid en mildheid, hun hele bestaan is een uitwerking van wijsheid van boven.

Zulk een leven wordt vol van ontferming en goede vruchten. Ze vragen, deze mensen: waarin kan ik mijn naaste liefde bewijzen? Is er iets, waarbij mijn hulp nodig is? En bij dat vragen blijft het niet. Hun ontferming richt zich tot verdrukten en ellendigen, hun barmhartigheid voert tot daden van hulp en bescherming. Zo wordt hun levenshof vol vruchten. Niet van die wrange en zure vruchten, die men onmiddellijk weer uitspuwt, maar zulke, die laten zien

dat hun wandel in de hemelen is, dat hun wijsheid van boven komt. Partijdigheid is in hun leven verdwenen; ze haten die en ze leven met een ongedeeld hart. Twee of meer aangezichten zijn aan hen niet te ontdekken. Je kunt op hen aan: hun leven biedt houvast.

Deze wijsheid van boven maakt zwakkelingen tot sterke mensen, staande in het volle leven, met een zuivere heldere blik op de situaties, met diepe liefde tot God en de naaste.

En zo wordt hun leven tot 'n permanente uitnodiging voor allen: ook God, deze God te dienen. Telkens opnieuw wordt de vrucht gezaaid. Wat als geschenk van boven uit Gods eigen handen ontvangen werd, de vrede, dat wordt weer uitgezaaid, geplant, midden in het mensenleven: en de vrucht, de opbrengst is: zich uitbreidende vrede.

Christus krijgt weer gestalte op deze aarde. Het leven gaat iets vertonen van de glansen van het paradijs.

Dat is, naar Jacobus' woord, het keurmerk der wijsheid. We behoeven dus niet in het onzekere te dwalen. We kunnen en mogen onderzoeken, toetsen, keuren. Want de vruchten zijn openbaar. En daarmee de bron.

En indien iemand wijsheid ontbreekt (wie zal zeggen, dat hij wijs en verstandig is?) dat hij die van God begere. Hij geeft.

Zonder verwijt. Hij schenkt de vrede aan allen, wier hart en leven verstoord werden door de wanorde, de chaos der zonde in najaar en zelfzucht.

Er komt vrede op aarde voor mensen des welbehagens. En deze wijsheid wordt gerechtvaardigd in haar kinderen.

Wie het vatten kan, die vatte het.

Zwolle.

Z. G. van Oene.

vanwege de kosten en — zo goed als zeker — vooral ook omdat de oud-leerlingen ervan zich bij hun arbeid vóór alles als dienaren van het Evangelie en maar heel weinig als bedienden van de Compagnie gedroegen.

Verderfelijk voor de goede ontwikkeling van het kerkelijke leven was voorts ook de onwil van de Compagnie om degelijke, gelovige gezinnen naar Indië te zenden. Coen was er diep van overtuigd, dat alleen wanneer dat geschiedde in Batavia en andere plaatsen een werkelijk christelijke stadsgemeenschap kon ontstaan. Maar de beheerders van de Compagnie waren ook in dit opzicht weinig gewillig en actief. Terwille van de winst lieten zij in de Indische steden een mannenmaatschappij voortbestaan waarvan soldaten en matrozen het dominerende element vormden — met de wereld van ongerechtigheden die daar, vooral in de Tropen, mee verbonden was.

Dit alles is reeds erg. Want het is zonder meer duidelijk dat deze „gevangenschap der kerk”, dit ondergeschikt maken van de zaken van Gods koninkrijk aan „de kruidnagelen”, voor het leven en het werk der kerk verwoestend moesten zijn. En dat ze ook geen blijvende zegen op het werk van de Compagnie kon rusten.

Als mannen als Coen — van hem is het woord: „het aldereerste ende voornaemste wit, daarnaer wij alle (gelijk als naar het principaelste) behooren te schieten (is) de religie ende den dienst Gods — of Carpentier de teugels van het bewind in handen hadden, was de knechting der kerk nog niet zo verderfelijk. Maar men moet niet vragen naar wat er geschiedde wanneer autocraten die onverschillig waren ten opzichte van religie en kerk het bewind voerden! Maetsuycker bijvoorbeeld, de man die vijf en twintig jaar Gouverneur-Generaal was en in die tijd nooit aan het Avondmaal deelnam, had er plezier in de kerk op alle mogelijke wijze te sarren.

Ja, dat alles is reeds erg. Maar het haalt nog niet bij wat de Compagnie in haar verdragen met vreemde vorsten durfde vastleggen en beloven.

Met de mohammedaanse vorst van het eiland Ternate sloot zij een verbond, waarbij bepaald werd, dat Ternatanen die Christen wilden worden, zouden worden uitgeleverd aan hun mohammedaanse volksgenoten! En dat verbond is nagekomen ook! Toen enkele bewoners van Ternate begeerden gedoopt te worden zijn zij door Admiraal Witter „wreedelijk mishandeld”.

En niet minder ergerlijk was wat de Compagnie contracteerde met de Shogun van Japan. De doorluchte Compagnie zou op Decima een factorij mogen exploiteren en handel drijven, maar vóórdat de schepen daar de haven binnenvoeren, moesten bijbels, psalmboeken en „Christelijke ornamenten” in een vat gekuip en verzegeld worden. Op Decima mocht voorts nimmer zondag gevierd, noch een christelijke godsdienstoefening gehouden worden. En de lijken van de gestorvenen mochten niet in de heilige grond van Japan begraven, maar vijf mijl uit de kust in zee geworpen worden. Dat alles was wel een beetje „vernederd”, maar de waren, die op Decima werden verhandeld, leverden soms meer dan 100% netto winst op! Voor zo'n winst kon en moest men wel wat over hebben!

Is het een wonder dat deze zo geknechte kerk, vooral toen de geest van ongelof en wereldsgezindheid uit het moederland ook naar de koloniën oversloeg, langzaam maar zeker onttaarde en onderging?

Het is een uitermate trieste zaak na te gaan hoe de kerk en de zendingsarbeid in Indië in de loop der jaren ineens stortten.

Men proeft iets van de verrotting die het kerkelijke leven had aangetast als men de volgende beschrijving leest van een kerkgang te Batavia in de 18de eeuw.

„Het was 's Zondags een statige optocht naar de kerk. De vrouw des huizes, in haar kostelijkst gewaad plechtig voortschrijdend onder een grote pajoeng (zonnenscherm), liefst een zijden pajoeng met geborduurde draken en afhangelende falbala en gouden kwasten; aan haar arm een bijbeltje aan een zilveren kettinkje, een waaijer in de hand; achter haar een slaaf met de kerkstoel, een ander met een kostbaar met goud beslagen psalmboek, soms met edelgesteenten en paarden versierd, een fraai opgeschikt slavinetje met sirihekstje en kwispedoor (de dames pruimden — ook in de kerk!) en andere statiejuffertjes.

De huisheer volgde met een eigen pajoeng drager, elk der kinderen eveneens.

Dat gaf dan bij de kerk een groot gedrang en tumult.

Dan had men binnen het gebouw de moeilijkheid om de stoel op zijn behoorlijke plaats gezet te krijgen, overeenkomstig de rang van de heer gemaal, die op zijn erebank, de hoed op de kop, met welgevallen gadesloeg, hoe zijn ega zich weerde om het fatsoen der familie hoog te houden. Soms ging dat met veel gekijf.”

Wanneer de Gouverneur-Generaal binnenkwam stond heel de gemeente op, al was het

Rondom het drama van Nieuw Guinea*)

V.

Dit schone, veelbelovende begin van het kerkelijke leven en de zendingsarbeid in Ned. Oost-Indië is evenwel niet de aanvang geweest van een steeds voortgaande, zowel innerlijke als uiterlijke, bloei en groei van de kerk. En de schuld van deze voor de gehele ontwikkeling van Ned. Oost-Indië zo katastrofale gang van zaken ligt zeer zeker voor een groot deel bij de Compagnie — maar tegelijk toch ook, vooral later, bij de kerk zelf.

De Compagnie bezat namelijk, ondanks alle protest daartegen gedurende heel haar bestaan het volle zeggenschap over de Indische Kerken. Ze werden door haar gesticht en onderhouden, maar tegelijk ook beheerd. De vergaderingen van de kerkeraad van Batavia moesten altijd door twee gedeputeerden van de Overheid worden bijgewoond, „dewelcke alles wat daer passeert aenhooren ende aenteekenen sullen om daer af rapport te doen aen de Overigheit”. In later tijd was zelfs een predikant verplicht deze heren met alle statie van hun huis af te halen om ze naar de kerkeraadsvergadering te leiden!

Een classis mochten de onderscheidene Indische kerken nooit vormen. De heren van de Compagnie waren bevreesd, dat de kerken daardoor té veel praats kregen en té zelfstandig zouden worden tegenover hen.

Van een rechtstreeks contact tussen de Indische kerken en die in het Moederland wilde de Compagnie evenmin iets weten. Daar school gevaar in. Wat zouden de kerkelijke heren al niet achter de rug der Compagnie-potentaten kunnen bekostoven? En daarom viel het besluit, „dat geen brieven van den kerckenraet nocte ymant anders herwaerts aan ymandt, wie het oock sy gesonden en sullen mogen worden als alleen door handen van d'Hr. Gouverneur-Generaal en de des Raets van India”.

Soms greep de Gouverneur-Generaal hardhandig in in kerkelijke aangelegenheden, speciaal tuchtzaken.

En als een dominee niet naar de zin van deze Grote Heer handelde liep hij gevaar stante pede ontslagen en als ambteloos burger naar het Moederland gezonden, onmiddellijk naar een

andere vestiging der Compagnie overgeplaatst of zelfs gevangen gezet te worden. Prof. Millies merkt ergens op, dat in zulk ontslag en opzending „buiten kwaliteit en gage” naar het Vaderland in vele gevallen niet moet worden gezien een bewijs van onwaardigheid voor het ambt, maar veeleer „een teken van adeldom”!

Inderdaad de Gouverneur-Generaal kon de predikanten zonder meer overplaatsen. Want deze waren ten volle dienaren van de Compagnie. Ze werden uiteindelijk door de Compagnie benoemd, gehonoreerd, geplaatst, verplaatst en ontslagen naar eigen willekeur. En de Compagnie delegeerde die macht grotendeels aan haar Gouverneur-Generaal. Omdat de predikanten dienaren der Compagnie waren moesten ze ook de eed van trouw aan de Compagnie afleggen, waarbij van hun goddelijke zending met geen woord werd gerept. Hofstede schrijft in zijn „Oostindische Kerkzaken” over de Indische predikanten: „De souveraine Staten van Nederland noemen de Predikanten Bedienaars van het Euvangelium, maar er zijn Regenten in Indië geweest, die dezelve aanmerkten als Dienaers en Suppoosten van de Compagnie.” In de 18e eeuw schreef een dominee dat hij een „lakei” van de Gouverneur-Generaal was. De zoëven reeds genoemde Prof. Millies oordeelde eens: „Door de bedienden der Compagnie aangesteld, beroepen, afgezet en verzonden, werden zij de dienaren dier bedienden en ik geloof, dat er in deze gehele eeuw (de 18e) weinig uitstekende predikanten in Oost-Indië zijn geweest, die niet op enige onaangename, vaak smadelijke wijze, afgezet en opgezonden, naar Nederland zijn weergekeerd. Hoe de leraars der Hervormde Kerk in O.I. hebben geworsteld en gestreden voor de vrijheid, waarmee Christus Zijn kerk heeft vrijgekocht, wat zij hebben geleden door de willekeur der brutaalste, vaak meest zedeloze dwinglandij is ongelooflijk”.

Een fataal gebeuren in de geschiedenis van de Indische Kerken was de sluiting van het seminarium voor a.s. Indische predikanten dat onder Walaeus van 1622—'32 in Leiden prachtig werk verrichtte. Het heeft een aantal voortreffelijke predikanten en zendingen voor Indië afgeleverd. Maar de Compagnie hief het op

*) Door een abuis ter drukkerij werd dit artikel met te kleine letter gezet.

ook onder het gebed. Wie dat weigerde werd naar het vaderland opgezonden.

Dit is iets van de geestelijke en kerkelijke misère in Batavia. En zoals het in Batavia ging, ging het overal.

Formosa, om nog maar iets te noemen — ging ten gevolge van de zorgeloosheid der Hoge Heren in Batavia verloren. Het werd n.b. veroverd door de chinese zeerover Kok Sing A. In de 35 jaar dat de zending er mocht werken hadden er 32 nederlandse zendelingen gewerkt. De vijf die er werkten toen de chinese inval kwam werden allen onthoofd. Hun vrouwen en kinderen kwamen in de harems van de chinese boeven. Met huivering leest men in de oude verhalen over het „verzuimde Formosa” zinnen als: „De dochter van den predicator Hambroeck, zijnde een seer soete en aangename vrijster, heeft Coxinga tot een van zijn bijwijven aangenomen en in zijn vrouwenhuys bestelt.” Andere Hollanders werden levend gekruisigd. En de formosaanse christenen werden uitgeroeid. Formosa stond op het punt om een christelijk eiland te worden. Maar uit schrapigheid hadden de heren van de Compagnie terwijl de oogst wit was om te oogsten niet meer predikanten willen zenden. Ook weigerden de Bewindhebbers der Compagnie pertinente enkele begaafde Formosaanse jongemannen in Nederland te laten opleiden tot predikant. Ten slotte kwam de catastrofe, waardoor eiland en handel en kerk voor goed verloren gingen.¹⁾

In Batavia ging de bloeiende „Portugesche kerk” radikaal ten onder. Dat geschiedde alleen omdat ze schandelijk werd verwaarloosd door de nederlandse politieke en kerkelijke heren. De mensen die er toe behoorden vermengden zich met de Javaanse bevolking en werden successievelijk alle Mohammedaans. Trouwens de zendingsijver doofde in de loop van de achttiende eeuw volledig. Terwijl vroeger in Indië tientallen predikanten werkten waren er in de aanvang van de negentiende eeuw vier. Drie hervormde en een lutherse. Terwijl men in Batavia in de eerste tijd zes Compagnien en 15 bijzondere scholen telde met een totaal van 4873 leerlingen waren er in 1749 nog slechts 749 schoolgaande kinderen. En in 1811 was er nog zegge en schrijve een school met het geweldige getal van 16 leerlingen.

* * *

Toen de Compagnie nog niet zo heel lang bestond schreven de deputaten van de classis Delft en Delftland een merkwaardig, moedig en openhartig, rapport aan de Bewindhebbers der Compagnie. Zij zeiden daarin o.a. tot deze heren, „datse meer de goederen en Ryckdommen der Indianen dan de zalicheit der verdoolde Heydenen hebben gezocht, leggende daer van de schult op de Kercken ende op der pre-

dicanten traegheyt”. Zij vrezden, dat het oogmerk van de Compagnie ook al niet al te zuiver is in dit opzicht, dat het haar te doen is „niet om der Religie wille zelfs, ofte tot voorderinge van der mensen zalicheit maer eygentlick tot verzeekeringe van haren Coophandel om door den bandt der Religie d'Indianen meer aen haer te verbinden ende van de Portugeezen te vervreemden”.

Deze uitspraak en deze vrees van de kerken werd in het verloop der jaren al meer verschrikkelijke waarheid. Maar helaas, de kerken, die zo prachtig met de zendingsarbeid in de koloniën waren begonnen, hebben ten slotte ook en ten volle de schuld op zich geladen die ze in dat rapport en bericht verre van zich wierpen en als laster kwalificeerden.

Wanneer men de twee eeuwen overziet gedurende welke de Oost-Indische Compagnie over het schone Insulinde heerste en men vraagt zich af hoe zij als orgaan, als exponent van een Gereformeerde natie en van een Gereformeerde overheid heeft gehandeld, en vooral als men vraagt hoe zij in Indië het Koninkrijk Gods heeft gediend, buigt men beschaamd het hoofd. De Compagnie bevorderde inderdaad aanvankelijk het Christendom in haar koloniën. Maar zij deed het naar het snijdend woord van Keuchenus **ter verzekering van haar belangen**. Later deed zij aan die bevordering in 't geheel niets meer. Integendeel door haar hebzucht en corruptie en het veelal schandelijk gedrag van haar „bedienden” is zij een huiveringwekkend **struikelblok** geworden voor de komst van het koninkrijk Gods op Java en de vele andere eilanden van de Oost.

De Compagnie werd ten slotte een samenknopsel van meened, leugen, bedrog. Ze is dan ook roemloos ondergegaan. Algra schrijft dat de naamletters van de Campagnie die men op wapenschilden, boven poorten en op munten aantrof, namelijk de letters V.O.C. ten slotte terecht verklaard werden als **Vergaan Onder Corruptie**. En zo heeft de Compagnie inderdaad ten aanzien van Indië een schuld op het Nederlandse volk geladen, die in geen eeuwen zou kunnen worden afgelost.

C. V.

¹⁾ Vijf en vijftig jaar nadat Formosa onder het regiem van Coxinga was gekomen werd het bezocht door de Jezuiet Mailla. Deze vermeldde sporen van christendom onder de inboorlingen onder wie er nog waren, die Hollands spraken, ja Hollandse boeken lazen, stukken van de Pentateuch, in onze taal. Zij aanbadden geen afgoden, maar hun christelijke gebeden waren zij vergeten. Zij wisten nog van de Drieëenheid en van de schepping van Adam en Eva. Ook herinnerden zij zich de doop. Zie Ned. Archief Kerkgesch. XIX, blz. 116—121, L. Knappert, Hollandsche pioniers op Formosa.

Nommensen

III.

Scholen.

Ook de scholen zijn door Nommensen niet vergeten natuurlijk. Van meet aan is ook hierop zijn aandacht gevestigd geweest. Toen het Nederlands gezag gevestigd werd in de Bataklanden en de regering aanbood de scholen te subsidiëren nam Nommensen dat graag aan. Hij beriep zich op Jes. 49 : 23.

Men kan het stichten van zendingsscholen niet afwijzen door te zeggen dat zulks niet tot de taak van de kerk behoort. Het kan immers ook tot de taak van de zending behoren zijn catechisanten, ouderen en jongeren, zo ver te brengen dat zij zelf kunnen lezen in de Heilige Schrift. Ook als men afwijst de welbewuste en opzettelijke culturele verheffing als doel van de zending, is het noodzakelijk vast te houden, dat God een bijzondere zorg heeft gehad voor onze zaligheid door Zijn Woord op schrift te laten stellen. De kerk gaat haar dienst niet te buiten als ze uit respect voor die zorg, ook zorg draagt dat de leden de Schrift kunnen lezen. Vooral als de ouders daartoe zelf niet in staat zijn, zoals het geval was in de maatschappij, waarin Nommensen zijn werk moest doen.

Dat deze gedachte ook zijn consequenties heeft voor eventuele vertaalarbeid van de Bijbel in andere talen, desnoods ook door de kerk, ligt voor de hand.

Zieken.

Nommensen hield zich ook bezig met de verzorging en verpleging van zieken. Het was een geschikt middel, vond hij, om het vertrouwen van de mensen te winnen. Een rijke gelegenheid om het zaad van het evangelie uit te strooien. Ziekten werden door de Bataks toegeschreven aan boze geesten. Men zocht die te verdrijven met veel lawaai, rook e.d.

In drommen kwam men naar Nommensen toe met de zieken. Had hij ze moeten afwijzen omdat het niet tot de taak van de zending behoort ziekten te bestrijden? Ik meen neen. Als hij temidden van een pokkenepidemie zo veel mogelijk verpleegt en geneest, doet hij niet anders dan wat eenvoudige christenplicht is. We kunnen zeggen: diaconaal werk. In armoede op medisch gebied mag door de kerk voorzien worden.

Nommensen had overigens een merkwaardige calvinistische voorkeur voor homoeopathie. Hij schreef eens: „We kunnen de Heer niet genoeg danken voor de homoeopathie. Ze is voor de zendelingen geschapen zowel omdat het zo gemakkelijk meegenomen kan worden als wel om zijn goedkoopte”.

Leven der gemeente.

Zoals gezegd stuurde Nommensen zo snel mogelijk aan op een zelfstandig gemeentelijk leven. Al moeten we het woord zelfstandig dan niet opvatten in de zin van het

Gereformeerde kerkrecht. Want die zelfstandigheid was er niet. Men bleef min of meer afhankelijk van instanties boven de gemeente. Conferenties van zendelingen, synode, Ephorus. De Ephorus, benoemd door het zendingsbestuur, had het totale toezicht op zendelingen, onderwijzers, ouderlingen, evangelisten en predikanten. Hij is voorzitter van de jaarlijkse synode. Een soort superintendent.

Zodra mogelijk koos men ouderlingen. Ze hadden een taak in de uitbreiding van de kerk, zoals vermeld, maar hun voornaamste werkzaamheid was toch gericht op het gewone gemeentelijke leven.

Naar Duits gebruik kende men de confirmatie op 14-jarige leeftijd.

Vier maal per jaar vierde men het Heilig Avondmaal. Ook de tucht werd geoefend. Iedereen, die wilde deelnemen aan het Avondmaal moest zich in de eerste tijd van te voren melden bij de zending. Gemeenteleden die onder de tucht vielen, werden wel veroordeeld gedurende de kerkdienst aan de deur te staan. Een maatregel, die wel geen aanbeveling verdient, maar toch als bewijs mag gelden dat men de tucht ernstig nam.

Zoals elke zending in zulk een maatschappij kreeg ook Nommensen te maken met de vraag hoe te handelen met de adat, het gehele complex van zeden en gewoonten, zoals dat van de vaders overgenomen was. De bruidschat handhaafde men. Evenzo het endogame huwelijk d.w.z. de gewoonte dat niemand mag huwen met iemand uit een andere stam. Huwelijken tussen christenen en heidenen werden natuurlijk verboden. Ook kinderverlovingen vielen onder het verbod. Het bezoeken van heidense feesten mocht eveneens niet, zoals vanzelf spreekt. Maar ook het meedragen in de kosten, zoals de adat voorschreef. Een ingrijpende maatregel. Het bezoeken van toneelspelen was niet toegestaan, omdat naar het gevoel van de Batak-christenen zelf, die spelen te veel verbonden waren met de heidense gedachtenwereld.

De inheemse hoofden die meer familiehoofden en bewakers van de adat waren dan politieke machthebbers kregen ook een plaats in de gemeente. Ze kregen toegang tot de vergaderingen van de ouderlingen en fungeerden als scheidsrechters in geschillen binnen de gemeente. Ook in gevallen van kerkelijke tucht moesten ze gehoord worden.

Ook financieel was Nommensen vroeg uit op zelfstandigheid. De idee van de zelfvoorziening heeft vroeg bij hem geleefd.

Hij voerde ook een soort verenigingen in, „koren” noemde hij ze, van mannen en vrouwen, waar men zich bezig hield met de bestudering van de Schrift en alle mogelijke praktische vragen.

Het is natuurlijk gemakkelijk op verschillende beslissingen critiek te oefenen, maar voordat we dat doen zullen we toch dienen te bedenken dat de maatschappij, waarin het evangelie kwam, een dermate hechte eenheid was, dat het onmogelijk was om al het oude zonder meer ter zijde te schuiven.

De christenen kwamen toch al heel dikwijls in conflict-situaties. Vooral in het begin toen zij nog maar een kleine minderheid vormden. Noodgedwongen is Nommensen er zelfs wel toe overgegaan in het begin om kleine zendingskolonies te stichten. Eigenlijk nieuwe christendorpen. De grond was gemeenschappelijk bezit. Gehoorzamen aan de stem van de Heiland was ipso facto verraad. Men werd vreemdeling. Zonder rechten. Nommensen zag zelf wel de bezwaren tegen de oplossing van een eigen christelijk dorp. Maar hij moest wel omdat de gedoopten vaak uit hun dorpen werden verdreven. Al snel ging zulk een dorp wat inwoners tellen. Niet alleen

van gedoopten, maar het werd ook een haven voor verlaten kinderen, blinden, zieken, ouden, die wisten in dat dorp een toevlucht te vinden voor de harde barbaarse heidense samenleving. Het bezwaar is natuurlijk dat de christenen niet in hun eigen omgeving bleven wonen en daardoor ook niet alle gelegenheden konden benutten tot uitdragen van het evangelie, die het wonen in een dorp met zich meebrengt.

Het bracht ook praktische bezwaren met zich mee. Men beschouwde Nommensen als opperhoofd. En naar heidens gebruik werd hij zo verantwoordelijk voor alles wat de inwoners van het dorp eventueel ook verkeerdeden.

Naarmate het evangelie verder door-drong, werd het minder noodzakelijk zich met dergelijke oplossingen te behelpen.

Volksleven.

Zoals altijd in de beschrijving van de zendingsgeschiedenis hebben we als vanzelf de overgang gemaakt naar de invloed van het evangelie op het publieke leven. Nommensen heeft zich welbewust en opzettelijk bezig gehouden met de vragen van burgerlijk recht. Dat was uiteraard de zaak geweest van de christen-geworden inheemse hoofden. Maar die waren er niet rijp voor, althans naar het oordeel van Nommensen.

Hij begint er al heel vroeg mee. In het jaar 1867. Hoe noodzakelijk overigens een nieuwe wetgeving was blijkt b.v. wel uit het feit, dat een rentevoet van 100 % normaal was in die maatschappij. En op allerlei manieren paste het heidense recht niet voor de christen. Omdat alle heidense religies naar hun aard totalitaire religies zijn. Overigens ontbrak het aan elk machtsmiddel om een „christelijk recht” door te zetten. En een christelijke maatschappij maakt men niet, maar die groeit.

Bij het nagaan van de geschiedenis van de zending onder de Bataks krijgt men ook onherroepelijk te maken met de vraag naar de massabeweging naar de kerk. Het gevaar van een massabekering is zonder meer wel duidelijk. Het werd soms „adat” om lid van de kerk te worden. De Batak is geneigd daar te gaan, zegt Warneck, waarheen de meerderheid gaat. Nommensen zag die gevaren wel. Als Radja Pontas tot het geloof komt, vreest Nommensen, hoezeer hij zich verheugt over de bekering van deze invloedrijke man, dat er nu veel anderen zullen komen uit onzuivere motieven.

Warneck somt de volgende redenen op waaruit te verklaren zou zijn dat er een massabeweging plaats vond. God werkte krachtig mee door vele tekenen. Denkt u maar aan de poging tot vergiftiging die men deed. De eerste zendelingen waren zeer begaafde mannen. Vooral ook begaafd met veel geduld. Bovendien heeft Nommensen — hij niet alleen trouwens — er bijzonder lang achtereen mogen arbeiden. Veel wisseling in de bezetting strekt vrijwel nimmer tot bevordering van de evangelieprediking. En zoals overal is ook hier het bloed der martelaren het zaad der kerk geweest. Het geduld in het lijden en de onderlinge hechte band van de christenen heeft diepe indruk gemaakt. Toen belangrijke publieke figuren gewonnen werden voor het evangelie maakte ook dat natuurlijk diepe indruk, vanwege het gemeenschapsbewustzijn van het volk. Tenslotte kwam het evangelie in dit land eerder dan de gesecculariseerde westerse invloed. Ook dat is van groot belang geweest.

Overigens is ook een volksbekering niet af te wijzen omdat het een massabekering is. Het: Uw volk is mijn volk is goed, als daarmee gepaard gaat het: Uw God is mijn God.

Koloniaal.

Over het algemeen had deze zending het voordeel er eerder te zijn dan het Nederlandse gouvernement. Een voordeel omdat elk opdringen van een westers bestuur door het feit zelf ontbindend werkt op de inheemse maatschappij zonder dat er iets anders positiefs voor in de plaats komt. Ook dit volk beminde zijn zelfstandigheid. Als van Asselt en Heine in 1861 bij de Bataks komen vanuit het Zuiden beschouwen men hen als voorposten van de Nederlandse regering. Ook de vijandige ontvangst van Nommensen in Silindung in 1864 was voor een deel te wijten aan de vrees voor politieke onderwerping. In de praktijk betekende het opdringen van de Nederlandse regering ook een feitelijke begunstiging van het Mohammedanisme.

Aan de andere kant betekent de vestiging van het Nederlandse gezag gelukkig ook de vestiging van een stil en een gerust leven. Het maakt een einde aan afschuwelijke wreedheden. Het is momenteel gewoonte en mode over ons koloniaal verleden in afkeurende zin te spreken. Maar zoals elke mode zal ook deze mode voorbijgaan. Er is n.l. meer goeds te zeggen van ons koloniaal verleden dan verhitte gemoe-

deren en revolutionaire denkwijzen momenteel willen toegeven. De eindeloze onderlinge oorlogen en moordpartijen hielden op. Politieke vrijheid die in feite betekent het recht van de sterkste, verdient de naam vrijheid niet. Niemand was zijn leven zeker. Elk ogenblik kon men gedood, gevangen genomen en opgegeten worden door een andere stam. „Welk een weldaad een rechtvaardige welwillende regering voor een politiek uiteengescheurd heidens volk betekent, kan slechts hij naar waarde schatten, die jarenlang gewoond heeft tussen de strijdenden en die de onbekwaamheid van de volkshoofden tot regeren ondergaan heeft.”

Er is veel in ons koloniaal verleden, waarover een christen-Nederlander zich heeft te schamen. We doen goed, onrecht door ons bedreven niet te verbergen. Maar als men de totaal-balans een keer zal opmaken, zal ook de geschiedenis van de Batakzending, positief meetellen ten gunste van ons koloniaal verleden. Nommensen, geen Nederlander, ook geen Duitser van origine, steunde van harte de pacificatie van Sumatra.

Langerak (Z.H.).

H. Amelink.

„Cursus en Credo”

ANNIS DOMINI MCMLXII/LXIII

Toespraak bij de opening der lessen aan de 1962-1963, op vrijdag 28 september 1962, te 1962-1963, op vrijdag 28 september 1962, te 20.00 uur.

Amici Commilitones, Dames en Heren,

Wij beginnen onze cursus op een datum die omringd is door jubilea van onze formulieren van enigheid. In de vorige cursus viel het vierde eeuwfeest van de Nederlandse Geloofsbelijdenis: 1561, een feit waaraan ik bij de overdracht van mijn toenmalige rectoraat ruime aandacht heb geschonken. Maar bij het begin van deze cursus komt een nieuw jubileum in zicht: het vierde eeuwfeest van de Heidelbergse Catechismus, daterend uit 1563.

Wij hebben met die datum geen moeite. Sterker, hij is ons een vreugde, want we zien pure geloofseenheid tussen het ene geschrift en het andere: beide vertolken ze het geloof waardoor we verenigd zijn, beide zijn met recht formulieren van enigheid, enigheid der gelovigen, en dus ook eenheid tussen die stukken zelf. Zo onderscheiden ze mogen zijn, naar aard, methode, volgorde, formuleringen, opzet, uitgangspunt en doel — zo één zijn ze in de vertolking van dat ene geloof, die ene geloofsinhoud van de Heilige Schrift.

Wij hebben daar dus geen moeite mee, integendeel. Maar het is verre van ondenkbaar, geachte commilitones, dat de toekomstige generaties, zeg eens over weer minstens vierhonderd jaar, stel dat de wereld dat beleefd, daar wel moeite mee zouden hebben. Dat zal niet gebeuren, wanneer die generaties zelf verder gaan in het spoor van het daar beleden éne geloóf; dan zullen de geslachten der toekomst de aansluiting behouden, even overtuigd als wij die door Gods ontferming mochten behouden. Er mag dan al eens wat aan de taal gemoderniseerd worden, wanneer heus het éne geloóf wordt bewaard, dan ook zal zulk een datum geen moeite geven en geen spanningen oproepen van verschillen tussen het ene stuk en het andere.

Maar dat zal wel het geval zijn, wanneer de geslachten der toekomst niet meer in die formulieren hun eigen geloof beleden zouden weten. En met die mogelijkheid moet gerekend worden, gezien wat er vandaag al is overgebleven van erkenning dier geschriften als eigen belijdenis. Zeker, God bewaart Zijn kerk tot het einde. Maar de Schrift zegt ook: zal de Zoon des mensen nog geloof vinden op de aarde? En daarmee heeft ook veel te maken de algemene ontkerstening en de toenemende prijs-gave van het credo van Heidelberg en Dordt. Ik denk bij dit laatste nu wel bijzonder aan heel de ontwikkeling van wat ik kortheidshalve noemen wil de 'protestantse' theologie en haar steeds grotere distantie tot theologen als Guido de Brès, Zacharias Ursinus, Caspar Olevianus en tot de belijdenisgeschriften die niet in de laatste plaats aan hun theologische arbeid te danken zijn en daarop voort-

bouwen. En nu wij zelf ons aan het begin van de cursus bewust zijn van de traditie der eeuwen die ons in ons credo verbindt aan het voorgelacht, denk ik aan die ontwikkeling van de theologie, die in de bijbelwetenschappen aandacht is komen vragen voor het element der traditie, en is gaan accentueren de betekenis van het 'credo', beide nu bedoeld binnen de bijbel en binnen het kader van het ontstaan van de bijbel.

Vandaar, commilitones, dat ik in dit eerste algemene college, waarmee de arbeid van de jaarkring 1962-1963 wordt aangevangen, tot u spreken wil over het onderwerp:

Cursus en Credo

En mag ik dan beginnen met nog even te blijven in de stijl van het hiermee juist afgesloten vakantiebedrijf, door u nog even mee 'op reis' te nemen? Maar dan geen reis over land of zee, doch een reis door de tijd. Bij een eeuwfeest reizen we reeds een aantal eeuwen terug; mag ik in verband daarmee thans een reis projecteren vóóruit, in de toekomst. We willen ons trachten in te denken waartoe een ontwikkeling leidt, waarin de zoëven aangeduide methode van traditiegeschiedenis en credo-analyse, die vandaag en vogue is in de bijbelwetenschap, eens zou worden toegepast op de formulieren van enigheid, nadat, wat God verder verhoede, zou zijn losgelaten de eigen overtuigde geloofsverbondenheid aan het in die stukken geformuleerde credo der kerk.

Denken wij ons daartoe eens in, dat we minstens vierhonderd jaar verder zijn in de tijd en dat toch in die tijd die geschriften nog meer in het vergeetboek zouden zijn geraakt dan vandaag, nu ze nog pro forma in menig gemeenschapsvaandel worden geschreven, reeds het geval is. We stellen ons voor, dat op dat verre tijdstip de godsdienstige geïnteresseerde wereld wordt geboeid door de nieuwsberichten over bepaalde interessante archeologische vondsten. Men heeft belangwekkende ontdekkingen gedaan van oude religieuze geschriften. De Religionsgeschiedtler van die eeuw zetten zich tot ontcijfering en vertaling. We vragen ons af, wat er in hun boeken wordt geschreven en in hun tijdschriften wordt gepubliceerd. We vermoeden iets in de volgende geest: Zoals reeds medegedeeld door de respectieve nieuwsdiensten werden onlangs op verschillende plaatsen van het voormalige Europa in grotten bij Heidelberg en in de Zandberg bij Kampen enkele oude codices opgegraven. Het is gebleken dat zij hebben toebehoord aan een gemeenschap van godsdienstigen, gereformeerden geheten, die in de loop der eeuwen centra hadden o.m. in het genoemde Heidelberg en Kampen. Deze religieuzen, die vooral onder het gewone volk zich lieten vinden, groepeerden zich om bepaalde thans hervonden documenten. In deze documenten komen echter kennelijk zeer onderscheiden tradities aan het woord. In het éne geschrift, de z.g. Nederlandse Geloofsbelijdenis, blijkt overheersend een **theologische** traditie; zij stelt de **Godsvraag** centraal en heeft gezien haar formuleringen haar aanvangen blijkbaar

in de kringen der middeleeuwse roomse scholastiek.

De andere codex, geheten Heidelbergse Catechismus, vertolkt een gans andere, meer **anthropologische** traditie met **existentialistische** inslag; hij stelt voorop de vraag naar de troost van de mens in de doem die ligt op zijn bestaan. Zo zijn, naar reeds uit het eerste onderzoek is komen vast te staan, meer verschillen tussen beide overleveringen aan te wijzen. Evenwel zal de analyse nog jaren duren. Het beeld wordt n.l. gecompliceerd, doordat blijkbaar de ene traditie reeds in die oude tijd sterk op de andere heeft ingewerkt en de ene de andere weer opnieuw heeft doen interpreteren. Men heeft n.l. reeds kunnen constateren, dat bijvoorbeeld genoemde anthropologisch-existentialistische Catechismustraditie toch weer tot ons komt in een sterk rationalistisch interpreterende vorm; de onderzoekers wijzen daartoe o.m. op de scholastieke manier waarop de z.g. leer der verlossing wordt geformuleerd in wat daar heet de 5de en de 6de zondagsafdeling van dat geschrift. Sommige geleerden vermoeden daarom, dat de Catechismus een oudere traditie bewaart; deze zou met haar vraag naar het wel en wee van de mens reeds op oude filosofen als Seneca en Epicurus teruggaan, doch bij haar opname in die groepering van gereformeerden een bewerking in rationalistische geest ondergaan hebben; anderen evenwel, niet minder mannen van naam, vermoeden het tegendeel; zij wijzen erop dat bedoelde intellectueelistische formuleringen reeds tot een zekere Aristoteles te herleiden zijn; deze zouden later, in de nood van het bestaan, vooral onder de druk van geloofsvervolgingen een bewerking in meer op de mens en zijn bestaan afgestemde geest ondergaan hebben.

Het zal wel geruime tijd duren voordat de geleerde wereld tot een eenstemmig oordeel komt. Dit wordt te meer bemoeilijkt omdat de jongste berichten spreken van een nieuwe vondst, n.l. een bundel uit Dordrecht afkomstige formules. Deze heet van latere datum te zijn, maar vertoont in versterkte mate een intellectueelistisch scholastisch stempel. De verhouding tussen de verschillende traditielagen in de respectieve geschriften is daarom door deze nieuwe vondst in een volkomen nieuw licht geplaatst. Bij alle verschil op onderdelen, dat reeds bleek en nog wel sterker blijken zal, is er echter wel communis opinio over één ding: de bedoelde groepering van gereformeerden kan slechts in schijn een zekere eenheid hebben gevormd. De diverse genoemde tradities zijn n.l. wel zo onderscheiden, dat van een heuse gemeenschappelijke overtuiging geen sprake kan zijn geweest. Daarvoor is ondanks alle herinterpretatie en bewerking van de ene traditie door de andere het verschil tussen de drie gevonden geschriften veel te groot. De mening van enkele weinige, overigens respectabele, geleerden dat de weliswaar uiteenlopende geschriften toch een zeker gemeenschappelijk geloofsbeziertelken, moet dan ook worden afgewezen; de uitdrukking 'formulieren van enigheid' waarop zij zich beroepen, zal wel nooit meer dan een bloot formeel karakter hebben gedragen. Tot zover de stand van het onderzoek tot heden.

Tot zover ook het verslag van onze tijd-reis in de toekomst.

Wie menen mocht, dat we railleren, vergist zich deerlijk. Het is onze vaste overtuiging dat zo gesproken kan en zal worden ten aanzien van onze formulieren van enigheid, wanneer men ze aldus van de buitenkant naar de maatstaf der Traditiesgeschiedenis zou beoordelen. Immers, ten aanzien van het Oude Testament — om van het Nieuwe te zwijgen — is dit reeds in sterke mate geschied. En dat het gebeuren kon, is omdat het Oude Testament in zo sterke mate werd beschouwd als een geloofsboek, een verzameling van geloofsgetuigenissen en neerslag van geloofsleven. We denken er niet over, de rechtmatigheid van de term 'credo' in zijn letterlijke juistheid te betwisten, wanneer het gaat over de vraag of in de bijbel, resp. in het Oude Testament, ook de uiting en vertolking en formulering van het geloof van Israël en de kerk aller tijden een grote plaats krijgt. Integendeel, we zouden op onze manier daarvoor meer aandacht willen opeisen dan in gereformeerde theologie en exegetische of homiletische praktijk daaraan wel is besteed. En we herinneren ons dat wijlen Holwerda bij herhaling die term 'credo' hanteerde, wanneer het erom ging zulke momenten en elementen van geloven en belijden in het Oude Testament aan te wijzen.

Maar niet minder worden we vandaag uitermate voorzichtig met het gebruik van die term als terminus technicus die een bepaalde formule-achtige betuiging aanduidt, nu we zien welk een rol hij gaat spelen in de hermeneutische wetenschap. Want het gebruik van de term 'credo' in verband met de bijbel zelf is tegenwoordig zodanig, dat daarbij in feite het karakter van heel de Schrift wordt veranderd. Het ontstaan van de Schrift wordt daarbij niet meer beheerst door inspiratie en teboekstelling als middelen van openbaring door God van zichzelf, maar verstaan als een geschiedenis

van geloofsacten, waarvan de volgende bij de vorige aansluit, of die vorige opneemt en op eigen wijze vervolgt, of verandert. Niet in de laatste plaats rust deze zienswijze op de operaties die men verbindt aan bepaalde z.g. 'credo's', formules waarin de Israëliet bij deze of bij die gelegenheid zijn geloof vertolkte, of die tenminste zakelijk geacht worden een dergelijk karakter te dragen. Met het gevolg, dat héél die Schrift overwegend een geloofskarakter vertonen gaat. Niet in de zin, dat zij als teboekgestelde openbaring geloof vraagt en alleen in geloof verstaan kan worden, maar aldus dat zij zelf een belijdenismatig geheel wordt, 'bekenntnismässig'¹⁾, belijdenismatig, om niet te zeggen 'confessioneel geaard', over de gehele linie.

Het is niet nodig daarover nu verder te handelen; het is er ook het uur niet naar; bovendien kunnen we ook voor deze zaken kort verwijzen naar de aan deze Hogeschool verdedigde dissertatie van C. Trimp, m.n. hoofdstuk IV. Maar ik vermeld deze manier van benadering van de Schrift, nu we ons temidden der jubilea van formulieren van enigheid moeten realiseren, **ten eerste** dat de grens tussen Schrift en belijdenis door de moderne hermeneutiek zo goed als wordt weggenomen: de Schrift zelf wordt credo; en **ten tweede** dat naar de methode waarop de respectieve credo's en tradities in die Schrift worden ontleed nu op hun beurt ook de formulieren van enigheid het zouden moeten ontgelden, stel eens dat zij na eeuwen voorwerp werden van een onderzoek als wij zojuist veronderstelden.

Een enkel woord bij deze beide constatering. Wat het eerste betreft, ons uitgangspunt zal moeten blijven dat de Schrift wel het credo der kerk fundeert, dat zij zelf ook wel heel wat van het credere der kerk in haar eigen mededelingen vervat — hoeveel wordt ons daar niet verhaald ook van het geloof der vaderen, hun belijden, hun bidden, hun psalmodiëren — maar dat zij **functioneel nooit tot een credo wordt**, noch tot een verzameling daarvan, noch tot een boek in meerdere of mindere mate een bekenntnismässig karakter draagt. Zij blijve erkend als teboek gestelde openbaring Gods, waarvan Hij de Auctor Primarius is. Slechts op die basis, met dat uitgangspunt, is op te merken wat die Schrift aan informatie over het credere der kerk bevat, over de groei, die conform de geschiedenis der openbaring ook in die geloofsgeschiedenis der kerk is waar te nemen en over de manier waarop zij zelf zich maakt tot een steeds bredere basis onder de geloofschat der kerk, die toeneemt naarmate de openbaring op welke de kerk alleen maar ja antwoorden mag en antwoorden wil.

(Wordt vervolgd)

H. J. Schilder

¹⁾ Deze term ontleend aan G. von Rad, Theologie des alten Testaments, deel I, 1958, S. 113, daar gebruikt voor 'Hexateuch' en 'deuteronomistische geschiedschrijving' tot de ballingschap toe. Daarmee is nog niet bedoeld, dat de 'geloofswereld' van Israël voorwerp van O.T.e theologie mag worden; integendeel wil althans de hier genoemde 'Theologie' dit voorwerp slechts zien in de O.T.e 'getuigeniswereld', S. 117. De verhouding van de termen 'geloof', 'belijdenis', 'getuigenis' kan in het kader van ons onderwerp verder ter zijde blijven. — Zie voor dit onderwerp ook nog a.w. S. 127 (vergelijking met Apostolicum).

BOEKBESPREKING

M. Ouweland: „Het meisje en de Hongaar”.¹⁾

Het boek dat wij vanavond voor u te bespreken hebben is qua vorm en inhoud eerder een novelle dan een roman. Het schetst ons op honderdveertig bladzijden de laatste levensjaren van een jonge studente, Leda van Wingen genaamd, geboren 3 april 1939 en in Leiden aangekomen in september 1957. De maanden tussen haar slagen voor het diploma Gymnasium Alpha en haar intrede in de academische wereld had zij besteed door als vrijwilligster te werken in een vluchtelingenkamp in Duitsland. Met jeugdige idealisme, gedreven door haar behoefte iets voor haar medemensen te betekenen en te doen, had zij in deze maanden te veel van zichzelf geveerd. Dit bemoeilijkt haar intrede in het studentenleven, al weet zij daarin, geholpen door een verworven aanpassing, aanvankelijk wel te handhaven. Zij heeft geleerd met mensen van verschillend slag om te gaan en door haar talenten, nl. zingen en toneel spelen, weet zij zelfs een goed figuur te slaan. Doch reeds tijdens de tijd van het ontgroenen openbaart zich bij haar een zie-

kelijke afwijking in het geestesleven, een afwijking welke de eerste tijd aan het oog van de buitenwereld blijft onttrokken. Leda zelf heeft er ook geen erg in hoe het met haar gesteld is, integendeel heeft zij diverse geluksbelevingen, al zijn deze van een merkwaardige soort. Zo gaat zij er geheel in op, dat zij, als noviet, niet met haar naam wordt genoemd doch met een registratienummer. Zulk een nummer is haar maar al te vertrouwd geworden in het vluchtelingenkamp. Het geeft haar de veiligheid van het onpersoonlijke, juist in die periode waarin het eigene, het persoonlijke in haar leven zulke bizarre vormen gaat vertonen, dat het wordt afgebroken.

Slechts langzamerhand krijgt haar omgeving er weet van hoe erg zij er aan toe is en dan worden er maatregelen getroffen. Leda ondergaat een psychiatrische behandeling, welke voorshands gunstige gevolgen schijnt op te leveren, maar welke in dit ernstige geval van jeugdkrankzinnigheid uiteindelijk geen baat verschaft. Leda wordt niet definitief uit haar droomwereld verlost; zij wordt niet teruggevoerd naar het rijke mensenleven, zoals dit reilt en zeilt. Na enige oplevingen wordt haar de drang tot zelfvernietiging te sterk. Aan het strand van Katwijk laat zij zich meedrijven op de eb-stroom.

„Een paar dagen later vond een Katwijkse visser het lichaam van Leda van Wingen. Hij droeg het in zijn schelpenwagen naar de boulevard en er kwamen mannen, vrouwen en kinderen, om de beurt tilden zij even een punt op van „zijn jas, die over de kar gespreid lag”.

Dit is het grijze slot van dit grijze verhaal. Het roept onwillekeurig herinneringen op aan dat andere grijze slot, van een roman welke in onze letteren zijn weerga nog niet gevonden heeft. Wij bedoelen „De Waterman” van Arthur van Schendel:

„En terwijl hij zich vasthield met de ene hand voelde hij hoe de moeheid uit de benen ging, het water deed hem goed. En de hand liet los. De schuit ging langzaam voort op de donkere rivier met den hond die blafte. Den volgenden dag werd zij ergens in het riet gevonden, oud en besneeuwd, dat was de schuit van dien man die „lang op de Merwede had gevaren”.

Van Van Schendel's eenzellige schipper Rossaert uit het midden der vorige eeuw naar de Leidse studente uit onze tijd is een minder grote stap dan zich eerst laat aanzien. Beiden hebben gemeen iets voor hun medemensen te willen zijn en daarin te worden gehinderd door een karakterstructuur welke tegenovergesteld is aan de zedelijke strevingen. Beiden branden op aan een geestelijk ideaal, de eerste langzaam en taai, de tweede snel en vluchtig. beiden haast onopgemerkt, daar het innerlijke leed zich niet onder woorden laat brengen.

Nog aan een andere bekende romanfiguur doet Leda denken, nl. aan „Eline Vere” van Louis Couperus.

Ook dáár het ten gronde gaan aan een liefde welke sterker is dan de persoonlijkheid dragen en verdragen kan. Maar welk een distantie is er verder tussen de decadente Haagse freule die een heldentenor adoreert en het moderne meisje dat geen weg vindt om haar weliswaar vage maar oprechte liefde voor haar medemensen om te zetten in een persoonlijke liefde voor één persoon, met name een jonge Hongaarse vluchteling. Aan deze tragische tegenstelling ontleent deze roman haar naam. Over die Hongaar lezen wij eigenlijk heel weinig. Zijn verschijning en karakter worden slechts schetsmatig aangegeven, wat trouwens ook het geval is met de andere neven-figuren. Op deze wijze wil de schrijver kennelijk uitbeelden hoe vormloos de belevingswereld van de zenuwpatiënte, die de hoofdpersoon is, geworden is. Alles wat uit de buitenwereld tot haar komt wordt eerst geregistreerd op een bijna koude en vrijwel volkomen emotionele wijze. Dit is haar afweer, te zwak om te verhinderen dat juist die indrukken diep, te diep, in haar zieleleven doordringen en de daar aanwezige chaos vergroten. De schrijver gebruikt geen medische termen, zodat hij de aard van de psychische afwijking in het midden laat. Is het een zware neurose op basis van een affectieve verwaarlozing in de vroege jeugd jaren?

Gelukkig heeft de schrijver ons deze termen bespaard, zodat het ziektebeeld thans niet geanalyseerd maar verbeeld voor ons staat. Leda kan niet liefhebben, niet één persoon en eigenlijk de mensheid ook niet. Zelfs blijkt nergens dat zij uit een sterk roepingsbesef oude talen ging studeren en met de taak in de maatschappij wordt eigenlijk nergens ernst gemaakt. Zodat de conclusie voor de hand ligt dat dit meisje en door de moeder en door de vader schromelijk is tekort gedaan en verwaarloosd. De moeder immers baart het kind voor het leven en voor het liefhebben, de vader is de vroedmeester voor de maatschappij.

In de plaats van die vader treden wel enige andere mannen, zoals daar zijn ds Verwijk, die de leiding had van de welzijnszorg in het kamp, en een professor, die de jonge studente met bijna vaderlijke zorg bejegent. Ook de haar behandelende zenuwartsen staan in deze rij. De plaats van de moeder wordt ingenomen door enige hospita's, waaronder de sympathieke mejuffrouw Parlevliet, alsook door de oudere medestudente Helen van Wittemalen Doornenburg.

En uiteindelijk is de moederfiguur helemaal verdwenen en opgegaan in de zee, door Leda — in navolging van oude mythen — de „oermoeder” genaamd. Als zij het leven niet meer aankan geeft zij zich, dromend in het gezelschap van haar hongarse vriend te zijn, over aan die oermoeder.

Leda van Wingen heeft haar strijd alleen gestreden. Zij zou met Marsman hebben kunnen zeggen:

„Ik sta alleen,

„geen God of maatschappij

„die mijn bestaan betreft in een bezielde „verband”.

Dit bezielde verband is zoek in de wereld van Leda. Zij beleeft de buitenwereld als een dienstrooster, bezet met nummers en nog eens nummers. En daaronder leeft het mysterie, dat zij niet kennen kan, een mysterie dat haar zelfs op het gevoel brengt dat de stenen van de straat en de huizen, ja dat heel de goede stad Leiden met de grond waarop zij staat, een levend geheel is en een stem heeft. Het leven zelf wordt dus uit zijn verband getrokken en toebedeeld aan de zogenaamde onbezielde natuur en aan wat de mensen van dit materiaal hebben gemaakt.

De schrijver Maarten Ouwehand is er zeer zeker in geslaagd ons deze vreemde en onvoelbare wereld uit te beelden. Vooral in het eerste deel van het boek wordt de beklemming haast voelbaar op ons overgebracht. Maar allengs verliest hij de greep op het onderwerp en komt de lezer in de mist. De auteur kan ons dan niet meer duidelijk maken wat zich afspeelt in de werkelijkheid en wat slechts in de verbeelding van het zieke meisje voorvalt. Daaronder lijdt de suggestieve kracht van het verhaal en worden sommige reacties van de hoofdpersoon zelfs onaannemelijk. Op zichzelf beschouwd zullen zij dat ook zijn, maar dat ontslaat de schrijver niet van de plicht het bezielde verband zelf aan te brengen. Sinds Victor Hugo weten wij dat het lelijke en het ziekelijke even goed kunnen inspireren als het goede en het ware en het schone, doch het kunstwerk zelf dient, althans naar zijn formele zijde, intact te worden gelaten.

Kennelijk heeft de jonge schrijver zich aan zijn ideeën vertild en zijn zij hem uit de hand gelopen.

Dit is jammer, want met wat meer vakmanschap had hij aan het hele boek een diepere en bredere strekking kunnen geven dan thans het geval is. Hoe intelligent deze roman ook geschreven moge zijn, belangrijke aspecten en fundamentele gegevenheden zijn, ondanks enige indringende vragen, onvoldoende behandeld. Daardoor is de gehele opzet te éénzijdig gehouden en de uitwerking te monotoon geworden.

Rotterdam

P. A. Hekstra.

1) Uitgesproken voor de N.C.R.V.-microfoon op 6 aug. 1962 onder de titel „Naam en Nummer”.

Attentie,

leden van de persvereniging Opbouw

Geeft uw adreswijziging op bij het adres
secr.-penningm.:

Van Lijnden van Sandenburglaan 16, Utrecht.

INGEZONDEN

IN HOLLAND STAAT GEEN HUIS!

Reeds twee jaren is de Stichting Gereformeerde Kinderbescherming bezig onder ons Gereformeerd kerkvolk en in het bijzonder door een beroep te doen op onze diakonieën de bouwsom bijeen te krijgen voor de stichting van een eigen tehuis voor onze kerkjeugd in nood, die een eigen thuis mist. Dit beklemmt mij, dat er in deze ongekende welvaartstijd zo lang „gebedeld” moet worden om dit bedrag bijeen te krijgen. Ik heb gezocht naar een oorzaak. Er is geld genoeg. Verscheiden diakonieën hebben zelf zo weinig in eigen gemeente uit te geven dat niet eens elke week een diakonale collecte wordt gehouden. Andere diakonieën beschikken over een behoorlijke reserve, die uitstaat op een bank. En hoeveel wordt er niet uitgegeven aan genotmiddelen en weeldeartikelen. En nog steeds kan het tehuis maar niet gebouwd worden, waarin onze kerkjeugd, waarvoor geen ander thuis te vinden is, opgevangen kan worden. Ik meen dat de oorzaak moet gezocht worden in onbekendheid met de nood, waarin kinderen der Kerk ook in deze tijd nog verkeren. Misschien moet ik zelfs zeggen: juist in deze tijd van zedelijke verwarring en gezinsontbinding. Onbekendheid ook met het prachtige werk van de Stichting Gereformeerde Kinderbescherming.

Ik wil eerlijk erkennen, dat ik zelf eerst ook heb aangekeken tegen het bedrag dat voor de stichting van een eigen tehuis nodig is. Maar toen ben ik gaan informeren. En toen heb ik mij geschaamd voor mijn aarzeling.

Hier toch wordt een stuk christelijke naastenliefde verricht dat misschien zijns gelijke niet vindt, een kostelijk stuk kerkwerk, dat ook door de Overheid ten zeerste wordt gewaardeerd. Juist ook omdat het geheel berust op particulier initiatief, zonder enig beroep op „de staatskas”. Trouwens, dan zou er voor dit werk geen ruimte zijn! Daarvoor is het te principiëel in heel z'n opzet.

Het gaat dus in de actie „Naar een Eigen Tehuis” om een eigen tehuis te stichten voor kinderen van de Kerk, waarvoor om verschillende redenen in een eigen gezin geen plaats is en die er ook niet voor in aanmerking komen om in een pleeggezin geplaatst te worden. B.v. kinderen, waarvan de ouders uit de ouderlijke macht ontzet zijn, of die zo moeilijk zijn, dat de ouders zelf de opvoedingstaak niet kunnen vervullen. Kunnen wij de laatste f 100.000.— nu niet in zeer korte tijd bijeen brengen? Laat ons dat een erezaak zijn! Of nee, het gaat natuurlijk niet om onze eer, dat wij kunnen zeggen: „En dat doen wij Gereformeerden nu!” Maar het gaat om de eer van de Here! Om Zijns naams wil moeten wij tonen dat in deze tijd van voortgaande staatsbemoeïng en overheidszorg er ook nog wel iets tot stand te brengen is alleen uit roepingsbesef, om deze kinderen van de Here in nood rechte bijstand te verlenen.

Ik voor mij ben overtuigd, dat wij reeds teveel schuld hebben aan allerlei Overheidsbemoeïng, omdat wij onze eigen taak niet op tijd hebben gezien of er ons al te lichtvaardig van af hebben gemaakt. Allen moeten we hier achter staan, dat de kinderen uit Gereformeerde gezinnen, wanneer het nodig is dat zij in eigen gezin niet kunnen blijven, toch ook weer in een Gereformeerd milieu worden ondergebracht en opgevoed. Allen moeten wij met blijdschap de medeverantwoordelijkheid en de zorg voor deze kinderen des verbonds aanvaarden. Allen moeten wij het prachtige werk van de Stichting Gereformeerde Kinderbescherming, dat uiteraard veel meer omvat, een grote plaats geven in ons hart.

Van harte hoop ik dat het giften en bijdragen stróomt op de postrekening nr. 52325 t.n.v. „Stichting Geref. Kinderbescherming”, Beatrixlaan 37, Ede, zodat er spoedig in Holland een huis staat, dat onze jeugd-in-nood opvangt en een echt tehuis biedt.

Zwolle

C. G. Bos

PERSSCHOUW

VAN EEN KOREAANSE DOCTOR- THEOLOGIE.

In het zwaar geteisterde Korea leeft een kerk, de Presbyteriaans-Gereformeerde Kerk die een voorbeeld mag heten van wat de kerk in de wereld moet zijn. Na een harde Japanse bezetting van vele, vele jaren, en de maar kort durende vrijheid, volgde de gruwelijke Korea-oorlog. Sindsdien is Korea gesplitst. Maar de genoemde kerk leeft en groeit. En in crises ontstaan door de invloed van Barth, Brunner, Wereldraad bleef ze onwrikbaar trouw aan het bijbelse fundament. Onlangs promoveerde aan de V.U. een predikant van deze kerk tot doctor in de theologie. Centraal Kerkblad schreef enkele weken geleden over dat belangrijke gebeuren het volgende.

De eerste Koreaan die aan de Vrije Universiteit promoveerde is Ds. Kun Sam Lee. Hij is predikant van de Presbyteriaans-Gereformeerde Kerk, maar vertoefte reeds sedert 1953 buitenslands om zijn wetenschappelijke opleiding te voltooien. Hij heeft achtereenvolgens in de Verenigde Staten en in Nederland gestudeerd, welke studie hij thans bekroonde met het verwerven van de doctorsgraad in de theologie.

Angst voor de dood.

Ds. Kun Sam Lee is geboren in een boeddhistengezin in Poesan. Zijn vader was zakenman, maar hij stierf reeds toen Ds. Lee nog maar 16 jaar was. Zijn moeder hangt nog steeds de boeddhistische godsdienst aan, maar zij heeft twee broers die reeds tot het christendom overgingen; zij zijn nu predikant in de presbyteriaanse kerk.

In de pastorie van Ds. D. N. Wouters in Hoorn hebben wij een allergeenoglijkst gesprek met Ds. Lee mogen voeren, tijdens hetwelk hij ons een en ander over zijn leven vertelde.

Als jongen bezocht hij een zendingsschool in Korea, en tengevolge daarvan kwam hij ook af en toe in de kerk. In zekere zin genoot hij dus een opvoeding in christelijke sfeer, hoewel zijn moeder boeddhiste was en is.

Door een verhuizing geraakte hij echter weer geheel uit deze sfeer. Daarbij dient men te bedenken dat tijdens de jongensjaren van Ds. Lee Korea was geannexeerd door Japan. Dat betekende dat er tijdens de middelbare-schoolopleiding grote nadruk op werd gelegd „een goed Japans burger” te worden.

Ds. Lee vertelt: „Ik herinner mij nog een dag op de middelbare school. Het was prachtig mooi weer, en er was eigenlijk alle reden om met plezier en voldoening het leven te beschouwen. Buiten was het mooi en stralend. Maar diep in mij heerste een grote donkerheid. Ik dacht: ik moet sterven, en wat gaat er dan gebeuren? Ik had een voortdurende, grote angst voor de dood. Eerst dacht ik: waar maak ik me eigenlijk druk over? Iedereen moet toch sterven. Maar ook die gedachte hielp niet. Zo worstelde ik met de diepste vragen van leven en dood. Maar er kwam geen antwoord”.

Toen hij in 1941 de middelbare school verliet, ging een vriend van hem naar Japan om daar aan de economische hogeschool in Nagasaki te studeren (zoals men weet is Nagasaki een van de twee steden in Japan die enkele jaren later door Amerikaanse atoombomaanvallen zouden worden getroffen). Nu is Nagasaki een zeer christelijke stad (vooral rooms-katholiek) en enkele hoogleraren aan de economische hogeschool daar waren christen. Deze wezen hun leerlingen vooral op het grote belang van het bijbellezen.

„Dat werd via mijn vriend ook voor mij het begin van de weg terug tot God”, zo vertelde Ds. Lee ons. „Ik kocht een Nieuw Testament en ging lezen. Af en toe ging ik ook stiekum naar de kerk. Stiekum, want ik koesterde een grote psychologische angst voor de Japanners die al onze handelingen en wandelingen volgden”.

Theoloog in Poesan.

Niettemin was de invloed van de bijbellezing en de kerkzang voor Ds. Lee van zo groot belang dat hij de weg tot God terugvond.

Inmiddels viel hij tengevolge van de Japanse bezetting in de termen voor wat in de oorlog bij ons de „Arbeitseinsatz” heette: uitzending naar Japan. Maar hij zag een uitweg om hieraan te ontkomen door bij het onderwijs te gaan. Zo was hij een jaar lang onderwijzer op een klein eilandje voor de Koreaanse kust. Daarna kwam het einde van de oorlog en zo ook de mogelijkheid voor verdere studie.

Aan de universiteit van Poesan studeerde Ds. Lee aanvankelijk filosofie. Maar al gauw ging hij over tot de theologie omdat deze studie hem meer aantrok.

Dat kwam trouwens ook mee door het feit

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr.
H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF

Adres van Redactie:

H. J. Jager, Jan v. Arkelstr. 7, Kampen

Medewerkers:

Drs W. K. van Dijk, Groningen
P. A. Hekstra, Rotterdam
Dr. D. Holwerda, Zuidhorn
Ds. P. K. Keizer, Groningen
Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven
Ds. J. Meester, Amsterdam-Z.
Mr. Dr. J. Meulink, Enschede
D. W. L. Milo, Nunspeet
Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht
Drs G. Puchinger, Den Haag
Dr. H. R. Rookmaaker, Leiden
Dr. Ir. J. Stellingwerff, Amsterdam
Ds. B. Telder, Breda
Ds. G. Visee, Kampen
Ds. C. Vonk, Schiedam
Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam
Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen

Geref. Persvereniging Opbouw:

adres secretaris en penningmeester:
Van Lynden van Sandenburglaan 16,
Utrecht

Administratie: Slotlaan 220, Zeist

dat een oom van Ds. Lee, Ds. Han uit Poesan, een aandeel had in de oprichting van een theologisch seminarie, aan welk seminarie Ds. Lee zijn theologische opleiding voltooide. Ds. Han was toen de „eerste predikant” van Poesan en omdat hij het erg druk had met het seminarie en allerlei andere kerkelijk-organisatorische besognes, iag voor Ds. Lee, in 1951, na afgestudeerd te zijn, een benoeming klaar tot hulpprediker van zijn oom. Deze functie heeft hij uitgeoefend tot hij in maart 1953 tot predikant werd benoemd. Maar lang is hij dat niet geweest, want in december van hetzelfde jaar werd hij door het seminarie van de presbyteriaanse kerk uitgezonden om in Amerika verder te studeren. Hij was toen ook inmiddels gehuwd en had een zoontje van een jaar.

Na in de Verenigde Staten het examen voor „master of theology” te hebben afgelegd, kon Ds. Lee ook nog een beurs krijgen voor voortgezette studie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Zo kwam hij in 1958 naar ons land. De eerste vier maanden woonde hij in Amsterdam. Vrijwel zonder vrienden of kennissen.

Maar in januari 1959 namen Ds. en mevrouw D. N. Wouters hem liefderijk op in de toen door hen bewoonde pastorie van Monnickendam. En al die jaren is hij er gebleven tot nu toe. Ook toen Ds. Wouters een beroep naar Hoorn aannam, verhuisde Ds. Lee mee daarheen.

Het was evenwel nog in Monnickendam dat er daar in de gemeente stemmen opgingen eens iets voor Ds. Lee te doen. Want hij was toen reeds jarenlang van zijn vrouw en kind gescheiden en dat vonden tal van gemeenteleden toch wat al te erg.

Het trof dat ongeveer tezelfder tijd in Korea stemmen opgingen om voor mevrouw Lee iets te doen. Zo werd het mogelijk om ook mevrouw Lee naar Nederland te laten komen, waarbij de reis hierheen vanuit Korea werd betaald, terwijl gemeenteleden in Monnickendam zich gant stelden voor de terugreis.

In februari van het vorig jaar arriveerde mevrouw Lee, en men kan zich maar bij benadering de vreugde voorstellen van dit weerzien na zeveneneenhalf jaar! Het zoontje van Ds. Lee moest evenwel helaas in Korea achterblijven. Men denke het zich even in, wat een man als Ds. Lee voor offers moet brengen om zijn studie te voltooien. Zijn zoontje is thans al negen jaar, maar hij heeft het sinds het eerste levensjaar niet meer teruggezien.

Goedheid uit Holland.

Het leed is nu spoedig geleden, want op 1 augustus j.l., toen alle spanningen van de promotie weer waren vergeten, zijn Ds. en mevrouw Lee per boot vanuit Rotterdam vertrokken, waarna zij op 3 september in Poesan aankwamen.

Maar ze kwamen er niet met z'n tweetjes aan, want inmiddels had in mei j.l. gezinsuitbreiding plaats gehad door de geboorte van een dochtertje. Dit meisje kreeg de symbolische naam Sun Wha. Sun is namelijk het Koreaanse woord voor goedheid en Wha is het Koreaans voor Holland. Men zou de naam van het „Nederlandse” dochttertje van Ds. en Mevrouw Lee dus kunnen vertalen met: „Holland is een goed land”!

Toen Ds. Wouters in september naar Hoorn verhuisde trok het gezin Lee dus mee. En bijzonder prettig is het te kunnen melden dat de

gastvrijheid die de gemeente van Monnickendam reeds zo daadwerkelijk had getoond, al evenzeer aansloeg in Hoorn. Ook daar heeft men Ds. en mevrouw Lee met hun baby met alle liefde, zorg en (ook (financiële!) hulp omringd.

Wij mogen het hier wel even verklappen: de kosten voor de promotie van Ds. Lee (en zij die met wetenschappelijke studie op de hoogte zijn weten dat die kosten waarlijk niet gering zijn!) werden ook door gemeenteleden uit Monnickendam en Hoorn gedragen.

Hoe groot de dankbaarheid van Ds. Lee voor dit alles is, blijkt wel uit de naam die hij zijn dochttertje gaf. Hij zei ons: „Die naam geeft utoing aan ons dankbare hart. En tegelijk is het voor ons een dierbare herinnering”.

Eresaluut.

Gezien de verhoudingen zoals die tussen Ds. en mevrouw Lee enerzijds en Monnickendam en Hoorn anderzijds zijn gegroeid, is het geen wonder dat Ds. Lee niet zonder meer weer naar zijn vaderland kan vertrekken. Daarom is in Monnickendam een speciale afscheidsavond gehouden. En een dag later vond een dergelijke avond in Hoorn plaats.

Wij menen gerust te mogen zeggen dat de kerkelijke gemeente van beide plaatsen Ds. Lee hebben „geadopteerd”. En daarmee hebben zij een prachtig stukje christelijke verbondenheid tussen Nederland en Korea in praktijk gebracht.

Daar is tot nu toe weinig ruchtbaarheid aan gegeven. Men heeft zich in alle stilte voor Ds. en mevrouw Lee ingespannen. Maar toch is er alle reden om op deze plaats hiervoor eens een eresaluut te richten tot beide plaatsen. Temeer nu deze inspanning zo concreet mocht worden bekroond met een doctoraat van Ds. Lee!

Rondom deze promotie is, zoals men merkt ook een stuk prachtig internationaal kerkelijk en christelijk contact en hulpverlening gegroeid.

DE NIEUWE „ARMENWET”.

Het is onze lezers vermoedelijk wel bekend, dat de ministers Klompé en Veldkamp een ontwerp voor een nieuwe „Armenwet” bij de Staten-Generaal hebben ingediend. De naam „Armenwet” wordt als typering van dit wetsvoorstel niet gebruikt. De wet wordt namelijk aangeduid met de naam „Algemene Bijstandswet”. In feite is deze wet evenwel een nieuwe Armenwet, de opvolger van die van 1912. Minister Klompé heeft voor de pers haar nieuwe wet toegelicht. We laten hier volgen het verslag dat „Trouw” aan deze persconferentie gaf.

De komende Algemene Bijstandswet, het sluitstuk der thans geldende sociale voorzieningen — aldus de ministers — zal de reeds lang verouderde Armenwet van 1912 vervangen. Zij biedt tevens ruimte voor nieuwe groepsregelingen voor werklozen, oorlogsslachtoffers, gerepatrieerden, blinden, gehandicapten, minder validen en andere afhankelijkken. De oude regelingen voor deze groepen zullen te zijner tijd vervallen.

Verwacht wordt, dat het omvangrijke wetsvoorstel nog voor de verkiezingen van 1963 in de Tweede Kamer zal worden behandeld en dat de Bijstandswet op 1 januari 1965 in werking zal treden. De Armenwet van 1912 vraagt thans een jaarlijkse uitgave van f 300 tot f 330 miljoen. Onder de Algemene Bijstandswet zullen de kosten met ongeveer f 65 miljoen (20 procent) stijgen tot hooguit f 395 miljoen per jaar. De uitvoering van de nieuwe wet wordt in handen gelegd van de plaatselijke besturen, de colleges van burgemeester en wethouders die zich door een speciale commissie moeten laten adviseren over het te voeren bijstandbeleid.

De ministers hebben in hun voorstellen geen normen aangegeven voor de hoogte van de uitkeringen. Dit is volgens hen niet mogelijk, omdat daarvoor ieders omstandigheden te ver uiteenlopen. Het gaat er om, dat iedereen voldoende krijgt voor een verder bestaan. De wet geeft geen waterdichte zekerheid dat in elke gemeente voor iedereen hetzelfde wordt gedaan.

Bedrag.

Waar mogelijk zal bij algemene maatregel van bestuur of bij gemeentelijke verordening voor bepaalde groepen van personen onder meer het bedrag van de bijstand worden vastgesteld. Op dezelfde wijze zullen de minimum-bedragen voor voeding, kleding, verwarming enz. worden aangegeven.

Aan het recht op geldelijke steun van de overheid zijn enkele voorwaarden verbonden, o.a. terzake van inschakeling van de betrokkene in het arbeidsproces. Deze eis vervalt wanneer de bijsstandaanvrager op medische, sociale of andere gronden niet kan werken. De wet gaat evenmin voorbij aan de persoonlijke ver-

antwoordelijkheid van iedereen voor zijn eigen bestaan. De bijstand mag dus niet remmend werken op de bereidheid van de betrokkene om zelf geld te verdienen. Het gehele sociale beleid, waaronder het loonbeleid, mag door de nieuwe vorm van steunverlening niet worden doorkruist.

De algemene bijstandswet kent niet meer, althans niet als wettelijke voorziening, bijstand door kerkelijke of particuliere instellingen van weldadigheid. Een voorafgaande verwijzing voor steun naar deze instellingen, uitgaande van het zogenaamde subsidiariteitsbeginsel is dus vervallen. Daardoor is in het wetsontwerp ook niet gehandhaafd een regeling van het verhaalsrecht van deze instellingen wegens verleende financiële hulp. De sociale raden, de vroegere armenraden, zullen verdwijnen en 't wetsontwerp bevat regels voor opheffing van deze instellingen. Kerken en particulier initiatief hebben echter alle vrijheid om aan iedereen die steun te geven die zij vanuit hun eigen verantwoordelijkheid wensen te geven. De overheid laat deze steun buiten beschouwing zo lang blijkt, dat het aanvaardbaar is om daarnaast ook nog overheidssteun te bieden.

Bezwaarschriften.

In het wetsontwerp ontbreekt verder de beperkende bepaling van de Armenwet, dat de bijstand de kosten van bestaan niet te boven mag gaan als in de toekomst niet meer gerekend kan worden op eigen verdiensten van de betrokkene. Dit in gevallen van ouderdom, ziekte of blijvende handicap.

Tegen elke beslissing van burgemeester en wethouders over een verzoek om bijstand kunnen bezwaarschriften worden ingediend. Daar kan een beroep volgen op Gedeputeerde Staten en tenslotte is nog beroep op de Kroon mogelijk.

Het verhaal op degene die bijstand ontvangen heeft wordt in de algemene Bijstandswet grotendeels afgeschaft. Als motief wordt in de Memorie van Toelichting aangevoerd, dat de bestaande groepsregelingen voor 100 procent vrij van verhaal zijn en dat de bijstand krachtens de Armenwet in 75 procent van de gevallen niet meer verhaald wordt. Gehandhaafd blijven slechts het verhaal op de nalatenschap, de echtgenoot en de gewezen echtgenoot. Er is in de nieuwe wet dus geen verhaal op ouders van meerderjarigen en omgekeerd. De overheid heeft niet het recht het verhaal af te dwingen van ouders-meerderjarige kinderen, zo blijkt uit de betogen van de bewindslieden. Het verhaal op minderjarige kinderen of op ouders van minderjarigen, behoudens afwijkingen bij groepsregelingen, blijft bestaan.

De voorzieningen in het burgerlijk wetboek (de alimentatieplicht) blijven van kracht. Het blijkt echter telkens weer dat velen schromen om van de rechten in dit wetboek gebruik te maken.

Armoede.

De ministers hebben de hulpverlening van materiële en niet-materiële aard niet in één wettelijke regeling willen onderbrengen zoals de staatscommissie vervanging Armenwet had voorgesteld. Zij vinden dat armoede niet altijd ontstaat door moeilijkheden in de persoon en zijn milieu. Daarnaast is dienstverlening in de maatschappelijke sector ook meer en meer nodig voor personen die financieel niet ondersteund behoeven te worden.

Vele vormen van dienstverlening op het terrein van maatschappelijk werk zijn nauw verweven met de geestelijke aspecten van het menselijk leven en daarom dient ze in handen te worden gelaten van het kerkelijke en particuliere initiatief, zo wordt in de Memorie van Toelichting betoogd. Minister Klompé wil dit beginsel vastleggen in een afzonderlijke wet op het maatschappelijk werk, die te zijner tijd kan worden verwacht.

Zorg.

In de Memorie van Toelichting wordt uitvoerig ingegaan op de ontwikkeling ten aanzien van de zorg voor hulpbehoevenden. De ondersteuning volgens de Armenwet draagt volgens de minister meer het karakter van een gunstverlening dan van een daad van sociale rechtvaardigheid. Naast de reeks sociale verzekeringen moet aan het gehele stelsel van financiële bijstand een vorm en inhoud worden gegeven waarin de menselijke solidariteit duidelijk tot uitdrukking komt.

Dit is mogelijk door het stellen van de rechtsplicht van de overheid tot het geven van financiële steun. Het plichtsbef van de gemeenschap tot financiële hulp, ook als er sprake is van bijzondere sociale omstandigheden, een persoonlijk tekort of een handicap, leeft volgens de ministers in steeds breder kring. Het wetsontwerp wil de bijstandbehoevende een zo groot mogelijke rechtszekerheid geven. De bijstand blijft er echter op gericht om de betrokkene zo mogelijk in staat te stellen weer zelfstandig in zijn bestaan te voorzien.

Uit wat minister Klompé zei blijkt duidelijk wat in het wetsvoorstel ook zeer duidelijk werd omschreven — dat er in deze wet in ieder geval door haar zeer belangrijke beginselen wordt beheerst.

1e. De overheid heeft de rechtsplicht iedere Nederlander die niet zelf in zijn levensonderhoud kan voorzien of die in die situatie dreigt te geraken, financiële steun te verlenen.

2. Van enige prioriteit der kerk bij de verzorging der behoeftigen is in deze wet geen sprake meer. Voorheen moest een overheidsinstantie voor zij iemand ondersteuning verleende, deze eerst verwijzen naar de kerkelijke gemeenschap waartoe deze behoorde. En de overheid mocht pas steunen indien de betreffende kerk, om wat voor redenen ook dat niet wilde doen. Deze prioriteit van de kerk is in dat wetsvoorstel vervallen.

Hierdoor is de mogelijkheid ontstaan dat behoeftige leden der kerk zonder dat de diakenen daar ook maar iets aan kunnen doen, ja er ook maar iets van merken door de overheid („sociale zaken”) worden gesteund.

Er zal D.V. over deze wet nog wel het een en ander worden gezegd. Maar nu reeds wil ik er op wijzen dat de kerk een enorme strijd wacht om haar roeping ten aanzien van de behoeftige broeders en zusters te vervullen. Een strijd die vooral gevoerd zal moeten worden in het zo bewerken van de gehele gemeente en de behoeftige leden ervan dat zij de door de Schrift gegeven orde in het helpen der armen metterdaad erkennen.

VAN HIER EN GINDS

Paus en Godsdienstigheid

Paus Johannes XXIII heeft een merkwaardige waarschuwing gericht tot de rooms-katholieken in Columbia, die lange tijd bekend hebben gestaan als onverzoenlijken tegenover de protestantse gemeenten.

Enige tijd geleden kwam een groep priesters en bisschoppen uit Columbia op een pelgrimsreis naar Rome. De paus sprak hen toe en bond hun op het hart er aan te denken, dat het bevorderen van de bloei der kerk op generlei wijze moet geschieden met menselijke of materiële middelen. Alleen God kan helpen, zei hij. De paus onderstreepte vervolgens, dat de priesters moesten bedenken dat de ergste verzoeking, die de duivel Jezus in de woestijn stelde, was de verzoeking van de macht.

Deze uitspraak is in het officiële orgaan van het Vaticaan weergegeven. Het verstrekt de opvatting, dat de paus de handhaving van de vrijheid van godsdienst als een katholiek principe zal gaan beschouwen. Dit is tot nog toe niet het geval geweest. Oudere pauselijke uitspraken kunnen uitgelegd worden als een afwijzing van de godsdienst-vrijheid. Heel dit probleem zal zeker op het aanstaande Concilie van het Vaticaan ter behandeling worden genomen.

Basisformule Wereldraad

De Oecumenische Raad van Kerken in Nederland heeft besloten de tekst van het ontwerp basisformule, zoals deze op de vergadering van het Centrale Comité te St. Andrews in drie talen werd aanvaard om aan de aanstaande Assemblee (New Dehli, eind 1961) voor te leggen, als volgt te vertalen: „De Wereldraad van Kerken is een gemeenschap van kerken, die de Heer Jezus Christus overeenkomstig de Heilige Schrift als God en Heiland belijden en daarom hun gemeenschappelijke roeping gezamenlijk willen vervullen, tot eer van onze God, Vader, Zoon en Heilige Geest”.

Engelse bijbel 350 jaar

In Lambeth Palace werd de vorige maand een vergadering gehouden van leiders van de verschillende Engelse kerken om de plannen te bespreken voor de herdenking van het feit dat 350 jaar geleden de officiële Engelse bijbelvertaling (de King James Version) het licht zag. De vergadering werd geprezeerd door de aartsbischop van Canterbury en was samengeroepen door de Britse Raad van Kerken en het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap. Een uitvoerend comité werd benoemd. De voorgestelde activiteiten houden in de organisatie van bijbel-weken, tentoonstellingen, lezingen en herdenkingsdiensten.

KERKNIEUWS

Tweetal: te Bunschoten-Spakenburg (vac. G. Zomer) N. Bruin te Rotterdam-Charlois en J. J. de Vries te Bergentheim.

Beroepen: te Doesburg-Doetinchem, J. Strating te Alkmaar-Broek op Langendijk; te Helpman, W. G. de Vries te Leiden.

Aangenomen: naar IJsselmuiden-Grafhorst, W. Vis te Buitenpost, die bedankte voor Barrhead en Neerlandia (Can.).

ADRESSEN

Nieuwleusen: J. Bijker, Rollecate 29, Den Hulst (Ov.).

's-Gravenhage-Zuid/West: diakonie, J. Bauk, Haveltestraat 98, 's-Gravenhage.

Smithers (B.C., Canada): A. van der Gaag, Box 582, Smithers B.C. Can.

Doetinchem: kerkeraad, S. v. d. Meulen, Nollenslaan 17, tel. (08340) 4288.

Diakonie, L. de Swart, Kampstraat 10, tel. (08340) 4613.

Penn.m. der kerk, M. v. Eersel, Postrek. 882446, t.n.v. Geref. Kerk (vrijgemaakt).

GEREF. PREDIKANTENVERENIGING

Predikanten die dit nog niet gedaan hebben worden verzocht de contributie voor deze vereniging à f 2.— te storten op giro 825915 van Ds. Mul, Hoendiep 133, Hoogkerk.

KORT PERSVERSLAG

van de vergadering van Deputaten van de Geref. Kerken in Nederland voor de geestelijke verzorging van militairen, gehouden op maandag 3 september 1962 te Amersfoort, aanvang des v.m. half elf.

De voorzitter, ds J. v. d. Haar, opent de vergadering; aanwezig zijn van de primi deputaten de brs ds J. v. d. Haar, voorzitter; ds J. M. Kroes, secretaris; overste J. Flink, penningmeester; br K. Pesman. Afwezig met kennisgeving: ma. J. Hensen. Van de secundi deputaten geen der beide brs aanwezig.

Na vaststelling van het agendum worden de notulen van de vergadering van 25 juni gelezen en vastgesteld.

N.a.v. de notulen deelt br Pesman mede, dat het C.C.G.G. verschillende brieven van militairen op Nieuw-Guinea, leden onzer kerken, heeft ontvangen waarin met veel waardering wordt geschreven over de arbeid van ds Snijder, res.-legerpredikant aldaar; het blijkt dat zijn aanwezigheid voor de geestelijke verzorging niet alleen van militairen in het algemeen, maar ook voor de leden onzer kerken, van veel betekenis is en zeer gewaardeerd wordt.

Ingekomen stukken:

a. een uitnodiging van de waarnemend Hoofdlegerpredikant om aanwezig te zijn bij het a.s. afscheid van de Hoofdlegerpredikant Ds A. T. W. de Kluis; een vertegenwoordiging wordt aangewezen.

b. van het Bureau Hoofdlegerpredikant met de mededeling dat de predikanten ds W. Borgdorff te Baarn en ds B. J. F. Schoep te Amstelveen met ingang van 27 augustus als res.-legerpredikanten voor de tijd van een jaar en zes weken in dienst zijn getreden.

Rapporten.

Overste Flink en ds Kroes brengen verslag uit van de door hen afgelegde bezoeken; het medeleven werd zeer op prijs gesteld; met dankbaarheid kon worden gemeld dat het vertrouwen op de Here in moeilijke omstandigheden een grote steun is geweest en nog steeds blijft.

De actie tot werving res.-legerpredikanten, heeft, niettegenstaande het korte tijdsverloop, een bevredigend resultaat.

Op de eerste actie, waarop t.z.t. meerderen zullen volgen, konden twee predikanten, na overleg met en bewilling van hun kerkeraden door deputaten worden voorgedragen voor in diensttreding op 29 augustus j.l. als res.-legerpredikanten voor de tijd van een jaar en zes weken; vijf verklaarden zich in principe bereid om zich, behoudens gunstige afloop van hun medische keuring en goedvinden van hun kerkeraad, het volgend jaar beschikbaar te stellen; terwijl acht predikanten zich in principe wel bereid verklaarden maar om redenen van praktische aard nog liever wat wilden wachten; verder werd van een negen-tal predikanten bericht ontvangen dat dezen, om verschillende redenen van praktische aard, meenden aan het verzoek van Deputaten niet te kunnen voldoen; terwijl van een elftal op 3 september nog geen bericht binnen was.

Naar aanleiding van de ontvangen antwoorden werd besloten aan enkele predikanten, wier brieven daartoe aanleiding gaven, namens Deputaten een antwoord-schrijven te zenden.

Een concept-overeenkomst tussen kerkeraad en predikant, wanneer deze als res.-legerpredikant voor de tijd van een jaar en zes weken wordt afgestaan, wordt door deputaten aanvaard om daarmee kerkeraden en predikanten te dienen bij het vaststellen van de nodige afspraken en stipulatiën.

Ook zal een concept-schrijven, bestemd voor kerkeraden, wier predikant persoonlijk bereid en medisch geschikt bleek voor de functie van res.-legerpredikant, door de secretaris worden opgesteld en op de e.v. vergadering door deputaten worden behandeld.

Nadat bij de rondvraag nog enkele zaken van financiële aard werden geregeld, de e.v. vergadering op D.V. maandag 21 jan. 1963 werd vastgesteld, sluit de voorzitter de vergadering, nadat br Flink is voorgegaan in dankgebed.

Namens deputaten voornoemd:

ds J. M. Kroes, secretaris.

NAAR EEN EIGEN TEHUIS

Wanneer?

Een nogal eens gestelde vraag.

Men wordt ongeduldig.

Waarom moet het nu allemaal zolang duren?

Deze vraag stellen wij ons evenzeer.

En ook anderen. Door de jongen, die momenteel in een tehuis verblijft en enkele dagen onze gast was. Wanneer zal het tehuis klaar zijn? Waarom hij dit wilde weten? Hij hoopt van tehuis te kunnen veranderen. Wij kunnen zijn wens begrijpen.

Hij en andere jongens en meisjes, die eveneens in een tehuis worden verzorgd, volgen de actie met grote belangstelling. Zij hebben verwachtingen. Ook het jongetje, dat van de hele actie nog geen weet heeft. Om verschillende redenen kon hij niet in een pleeggezin worden geplaatst. Een hervormd tehuis was bereid hem tijdelijk op te nemen. Er was geen andere mogelijkheid.

Tijdelijk! Hij nam de plaats in van een ander kind. Voor een meer blijvende oplossing werden verschillende pogingen ondernomen. Zij mislukten op: geen plaats. Vorige week kon hij dan eindelijk naar een tehuis worden gebracht. Wij hopen dat hij niet weer spoedig zijn plaats aan een ander kind zal moeten afstaan.

Het is soms bedelen, soebatten, om een kind geplaatst te krijgen. Eisen kunnen niet worden gesteld, zeker niet t.a.v. de geestelijke opvoeding. Dit vooral moet ons met grote zorg vervullen. Als één lid in nood is, zijn alle kerkleden met hem in nood. Voor hem en vele anderen vragen wij een eigen tehuis.

Het is Uw zaak waarom het hier gaat.

Het gaat om Uw bestaan.

Overdreven?

Sprekend over het werk der kinderbescherming komt het wel voor dat een luisteraar ouders, kinderen of de kerk, waartoe zij behoren, in staat van beschuldiging meent te moeten stellen. Het heet dan „eigen schuld” of „men had maar wijzer moeten zijn” of „de kerkeraad heeft verzuimd de tucht tijdig toe te passen”.

En toch... wij herhalen: het is Uw zaak waarom het hier gaat. Lees het laatste gedeelte van Matth. 25 en laat het heel diep op U inwerken; lees er vooral niet overheen. Ge ontdekt dan dat het Christus daar niet gaat om de schuld-vraag van wat anderen hebben gedaan. Het gaat om U. Hij wil weten wat **gij** hebt gedaan. Gedaan voor de minsten en toch Zijn kinderen. Hij wil weten of wij in Zijn naam hebben geholpen, ook het kind waarvoor vandaag een eigen tehuis wordt gevraagd.

Wanneer?

Een vraag, gesteld aan U!

Uw (kerken en kerkleden) antwoord?

U kunt het geven op postrekening nr. 52325 t.n.v. Stichting Gereformeerde Kinderbescherming, Beatrixlaan 37, Ede.

Verantwoording tot en met 9 oktober 1962:

Ontvangen van kerken	f	181.820,89
Ontvangen van particulieren	f	38.324,56
Totaal:	f	220.145,45

In de afgelopen periode werd van de kerken een bedrag ontvangen van f 4.990,84 en van de particulieren f 623,87.

Drukkerij Steenberg

ZEIST - TELEFOON 03404-2452

Periodieken

Boekwerken

Handeldrukwerk